

УДК 211.5:298.9

Р. Х. Халіков, канд. філос. наук, викладач

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТА ЕСХАТОЛОГІЧНИЙ ТРЕНДИ В КОНТРСЕКУЛЯРНІЙ РЕЛІГІЙНОСТІ

Домодерна релігійність, як екзотерична, так і езотерична, була зорієнтована в часовому вимірі на минуле. Міф про золотий вік та подальшу деградацію людства був притаманний у різних формах і середньовічному християнству, і грецькій філософії, і кабалістичним трактатам. Натомість, починаючи з доби відродження можна говорити про переорієнтацію релігійного світогляду на майбутнє. Ця переорієнтація призвела до різних виявів, від еволюціонізму до есхатологічних очікувань, і сьогодні також представлена в межах контрсекулярної релігійності.

Ключові слова: модерн, контрсекулярна релігійність, еволюціонізм, есхатологія.

Виникаючи як реакція на модерний світогляд, контрсекулярна релігійність часто орієнтувалася на проголошені модерном гасла, зокрема й на гасло прогресу. Для просвітницького розуміння прогрес є, загалом, позитивним явищем та сприяє розвитку й ускладненню суспільства. Натомість контрсекулярне розуміння історії, так само спрямоване в майбутнє, здебільшого пов'язане з фінальною катастрофою. Таке бачення не можна назвати песимістичним, оскільки, з релігійної точки зору, після катастрофи має прийти новий золотий вік. Можна сказати що сама ідея прогресу прийшла до позитивного просвітницького світогляду з християнства, тільки онтологічний стрибок до Царства небесного був змінений на поступове настання світлого майбутнього. Але навіть у середньовічному християнському світогляді вагоме місце приділялося втраті первинного райського стану, і власне сама жертва Христа сприймалася в контексті відновлення досконалої природи Адама та Єви до гріхопадіння, тобто з позиції повернення до первинної досконалості. Жертва Христа стала для середньовічної християнської свідомості кульмінацією історії світу, всі попередні події готували її, а всі подальші події можливі завдяки ній [1, с. 99-100]. Таким чином, середньовічне відчуття часу, хоча й було есхатологічним, зосереджувалося на події, від якої ведеться обчислення часу в християнській цивілізації. Натомість контрсекуляристи перемкнули основну увагу саме на апокаліптичні часи, які мають супроводжуватися катастрофічними подіями та онтологічним оновленням.

Переорієнтація релігійних світоглядів у темпоральному вимірі з минулого на майбутнє вже потрапляла до уваги дослідників, зокрема, Воутер Ханеграаф вважає це однією з ключових характеристик сучасної езотеричної свідомості. Втім, цей автор пов'язує трансформацію з XVIII-XIX століттями, тоді як перші ознаки її з'являлися ще за ранньомодерних часів. **Метою** даної статті є продемонструвати присутність орієнтації на майбутнє в езотеричних та екзотеричних релігійних системах з початку XVII століття, а саме від розенкрейцерських маніфестів і далі. Відтак, **об'єктом** дослідження є модерна релігійність, що протистояла просвітницькому світогляду від самого початку його існування. **Предмет** дослідження – еволюціоністські та есхатологічні настрої у представників антимодерної та контрсекулярної релігійності.

Зміну орієнтації на майбутнє можна простежити вже в текстах межі XVI та XVII століть, зокрема й у розенкрейцерських маніфестах. Попри те, що партикулярна історія братства починається з подій, які можна назвати локальним золотим віком, тобто з діяльності Христиана Розенкрейца, загальна історія людства розглядається як еволюційний процес, і в цій еволюції значна роль належить розвитку експериментальної науки. На відміну від традиційних езотеричних текстів (наприклад, "Сефер Єцира", яка була популярна в той час, або твори Платона та Геракліта, теж відомі на початку XVII століття), основний пафос розенкрейцерських маніфестів і пізнішої літератури цього напрямку стосується

не творення світу чи непорушного вищого буття, тобто не міфічного минулого чи вічного повторення. Напрямок думки тут різко есхатологічний, тобто зосереджений на майбутньому, і це майбутнє вкрай песимістичне для сучасної західної цивілізації. Езотерики, разом із екзотериками, розвертаються обличчям до майбутнього. Як це часто відбувалося в історії релігій, есхатологічне напруження середини XVII століття поєднувалося з закликами до праведного життя, встановленням моральних імперативів. Такі заклики зустрічаються в розенкрейцерській літературі, але також мораль та есхатологія поєднуються в протестантських вченнях, зокрема, у вправах Філіппа Якоба Шпенера та його послідовників-пієтистів.

Езотеричні рухи дедалі більше зміщували увагу з золотого віку на сучасність і майбутнє. Так, якщо в Конституціях Дж. Андерсона (1723) чимало уваги приділялося біблійній історії, а перше слово Конституцій – Адам, то вже Ендрю Рамзі (Рамзай) артикулює інше бачення. В своїй відомій промові 1737 року, яка стала точкою відліку лицарських ступенів у масонстві, він казав: "Весь світ є ніщо інше, як величезна республіка, де кожен народ – одна сім'я, а кожна окрема людина – дитина. Саме задля відродження й поширення цих давніх максим, панове, які взяті з самої природи людини, і було створене наше Товариство. Ми прагнемо об'єднати всіх людей просвіченого розуму, витончених манер та гідного розсудку не однією лише любов'ю до вільних наук та мистецтв, а радше величними моральними принципами, наукою та релігією, щоб інтереси Братства стали інтересами всього людства, а з них усі народи стали би здатні отримувати корисні для них знання, а піддані кожної держави навчилися б любити близьких своїх, не забуваючи при цьому і своєї країни" [3, с. 262-263]. Прогресу мало прислужитися, на думку Франца Антона Месмера, і його відкриття тваринного магнетизму, завдяки якому можна буде в майбутньому подолати всі хвороби. Послідовником Месмера був і цитований вище Жюль Дюпоте, також схильний до прогресизму. Антуан Фабр д'Оліве у "Філософській історії людського роду" (1822) називає тугу за золотим віком небезпечним збоченням, засуджуючи мислителів, які пропонують відмовитися від сучасності та повернутися до первісного стану буття людини [6, с. 73-76]. Сам Фабр визнає циклічність історії, але відмовляється вважати перший етап циклу найдосконалішим, наполягаючи, що насправді перша доба людської історії була не золотою, а залізною.

На відміну від окультистів, християнські напрями інтерпретували новий тренд в есхатологічному ключі, тобто зосередившись на очікуванні кінця світу. Протягом XIX століття в протестантській Америці поширилися численні есхатологічні рухи, зокрема, в середовищі реставраціоністів. Деякі з них не просто закликали до кінця світу, але вважали його вже так чи інакше реалізованим. Ця думка поширена серед таких реставраціоністських напрямів у християнстві, як Адвентисти Сьомого дня, Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів, Свідки Єгови. Саме існування адвентизму як течії почи-

нається з закликів готуватися до другого пришествя Христа, які пролунали наприкінці XVIII – початку XIX століть у Німеччині та інших протестантських землях, а звітти перекинулися на Америку та Росію. Серед авторів, які писали про близьке пришествя Христа на початку XIX століття були Й. Г. Юнг-Штіллінг та І. Бенгель у Німеччині, Г. Генцелетер у Голандії, Й. Вольф в Англії, а також ряд анонімів. Втім, як пише Р. Сітарчук, саме США створили найбільш сприятливі умови для хіліастичних рухів, через свободу віросповідання, демократію, наявність численних вільнодумців тощо [5, с. 37]. І саме тут після проповіді В. Міллера виникає адвентистський рух у тому вигляді, в якому ми його знаємо, хоча схожі тенденції існували в усьому протестантському світі. Попри те, що в 1843 році не відбулося подій, які однозначно можна тлумачити як кінець світу, це не спричинило розпаду адвентистського руху. Частина прихильників відійшла від руху, частина ж почала вчити про те, що затримка має якраз виявити тих, хто дійсно вірить-довіряє Богу, і саме ці люди стануть спасеним стадом Божим.

Поступово серед адвентистів кристалізувалося специфічне вчення про небесне святилище, в якому 22 жовтня 1844 року (остання з запропонованих Міллером дат другого пришествя) почався новий етап служіння Ісуса Христа. Небесне святилище – це прообраз біблійного Святого Святих в Єрусалимському храмі, і Христос у 1844 році почав проводити там служіння з очищення цього святилища, і перебуватиме в ньому під час підготовки до останнього Суду. Ця підготовка полягає в розгляді записів про життя людей, які вважали себе за життя християнами, оскільки справжні християни мають на Суді бути виправдані через клопотання Христа, а відтак необхідно вирішити, хто дійсно має право на таке виправдання. Гріхи справжніх християн будуть покриті, відпущені, в ході служіння, яке нагадає служіння первосвященника в Єрусалимському храмі на Йом Кіпур. Власне, 22 жовтня в 1844 році було датою святкування Йом Кіпур, тобто дня очищення і покриття гріхів. Докладно служіння в небесному святилищі й подальше друге пришествя Христа описані в книзі Елен Вайт "Христос – наш першосвященник", але головна ідея, яка нас тут цікавить, полягає в тому, що друге пришествя Христа, фактично, вже почалося. Щоправда, до певного часу події другого пришествя відбуваються в небесному святилищі, а не на землі, але це вже є частина судового процесу.

Приблизно в той же час ще один адвентист – Нельсон Барбур – також розробляв модель другого пришествя, яке почалося на небесах, але згодом проявиться і на землі. У 1877 році виходить книга Барбура "Три світи та жнива цього світу", де він проголошує, що час світових жнив настав у 1874 році, рівно через 30 років після проголошеної В. Міллером дати. Під час цих жнив Христос почав володарювати в Царстві небесному, судячи людські душі. А під час другого пришествя в матеріальний світ Спаситель уже буде знати, хто з людей заслуговує на спасіння, чії душі сяють наче сонце. Дату остаточного другого пришествя Христа у славі Барбур прогнозував на осінь 1914 року [9, р. 157-158]. Партнером Н. Барбура у виданні цієї книги був один з засновників руху свідків Єгови Чарльз Тейз Рассел, який поділяв бачення Барбура щодо другого пришествя, і для ранніх свідків Єгови 1914 рік теж був кульмінаційним в очікуванні другого пришествя. Втім, хоча друге пришествя у славі мало відбутися в 1914-му, початок небесного царювання Христа мав відбутися раніше. Таким чином, 1874 рік був рівно посередині між нездійсненим пророцтвом щодо 1843-1844 та більш точним пророцтвом щодо 1914. Барбур порівнював цей проміжок часу з

притчею про десять дів і їхнього нареченого (Мт. 25: 1-13) – ті, хто повірив пророцтвам Міллера, але витратив увесь свій запал до 1874 року, виявилися не гідними Царства небесного, тоді як після 1874 і до 1914 ті, хто був добре підготовлений до весілля, готуються до пришествя нареченого – Христа у славі.

Нехристиянські напрямки того часу описували ситуацію не в термінах кінця світу, а в термінах зміни епох. Найвідомішим пророком межі XIX-XX ст., хто говорив про зміну епох, був, напевно, Алістер Кроулі. 8, 9 та 10 квітня 1904 року, перебуваючи в Єгипті, Кроулі отримав одкровення щодо початку нового еону – Еону Гора. Результатом цього одкровення стала поява головного сакрального тексту телами – Книги Закону. Як коментував пізніше сам Кроулі: "Це одкровення заклало основи майбутнього Еону. На пам'яті людства доба язичництва, поклоніння Природі, Ізиді, Матері та Минувшому, змінилася добою християнства, поклоніння Людині, Озірісу та Теперішньому... Новий Еон стане добою поклоніння духовному началу, що злилося в єдине з матеріальним, – добою Хора, Дитини і Майбутнього" [2, с. 178]. Кроулі також неодноразово згадував про І Світову війну як підтвердження істинності одкровення: "Хід подій на нашій планеті – війна, революція, падіння суспільних та релігійних систем цивілізації – прямо довів йому, що, бажає він того чи ні, але Владикою нового Еону дійсно став Ра-Хор-Хут, Вінченосна та Переможна Дитина, чия невинність мала на увазі лише неосмислене, нечууттєве тяжіння до руйнації та нелюдську жорстокість, із якою він мстився Ізиді – нашій матері, Землі та Небесам, – за вбивство та розчленування Озіріса... Війна 1914-1918 років та її наслідки довели навіть найнедолугішим державним мужам... що смерть – геть не бездомішкове благо як для окремого індивіда, так і для суспільства загалом; що сила та вогонь мужності, що повстає, корисніше для нації, ніж рабська респектабельність..." [2, с. 138-139]. Отже, І Світова війна мала довести людям, що почався новий Еон, а водночас і перекреслити буржуазні чесноти Модерну.

Есхатологічні очікування були поширені і в неоспіритуалістських колах межі XIX – XX століть. Наприклад, як пише Б. Фаліков, теософське та антропософське вчення про зміну часів та прихід царства Святого Духа впливало на творчість росіян В. Кандицького й А. Белого, але також гетеродоксальні для православ'я есхатологічні концепції можна побачити й у В. Соловйова та М. Бердяєва [7, с. 47-49]. Безумовно, саме теософія стала одним з головних неоспіритуалістичних рухів, які вплинули на есхатологічні настрої доби нью-ейдж. Але і сама засновниця Теософського товариства, на думку В. Ханegraафа, сформувала свої еволюціоністські погляди під впливом децю більш ранніх езотериків, зокрема, месмериста Йосефа Еннемозера: "Вочевидь, теософія – найхарактерніший приклад XIX століття, до того ж не лише "орієнталізації" та впливу порівняльного релігієзнавства на езотеризм, але й впливу популярного еволюціонізму. Космологія, яку вигадала Блаватська, була вкрай амбітною. Блаватська постійно посилюється на сучасні їй наукові теорії та будує свою концепцію, спираючись на ідею "семи кореневих рас", кожна з яких ділилася на сім підрас та уособлювала послідовні стадії духовного розвитку людства на землі. В повній відповідності до акценту Еннемозера на "німецьку расу", Блаватська заявляла, що ми досягнули п'ятої "тевтонської" раси п'ятої "арійської" кореневої раси... а наступна підраса – "австралійсько-американська" – мала розпочати своє переможне крокування в XXI столітті" [8, с. 157]. Так само через теософію до езотеричних рухів XX століття та рухів Нью-

Ейдж перейшла віра в духовну еволюцію індивіда шляхом нескінченної реінкарнації.

Звертаючись до історії контрсекулярних рухів ХХ століття, можна побачити схожу картину. Протягом 1940-х років кілька дослідників описували ідеологічну ситуацію в націонал-соціалістичній Німеччині в термінах месіанства та есхатології. Так, Мірча Еліаде писав у своєму щоденнику за 1945 рік: "23 квітня. В Берліні дикі бої. Гітлер досяг успіху принаймні в цьому: реактуалізація долі Нібелунгів, а також міфологічного порядку реалізації Рагнароку, фінальної катастрофи. Повертаючись до 1934, згадую що дивувався, як революційний політичний рух може асимілюватися з песимістичною міфологією неминучого кінця під час апокаліптичного Рагнароку. Німецька міфологія, яку Гітлер намагався оживити, передбачає останню битву між "героями" та "велетнями", битву що завершиться остаточною поразкою героїв. Як ти можеш просити націю слідувати за тобою туди, коли точно розумієш неминучість знищення? Цей парадокс займав мене одинадцять років, і щоразу коли я дискутував про гітлеризм, я говорив про це" [10, р. 207-208]. Так само есхатологічні гасла лунали в фашистській і навіть комуністичній ідеологіях того часу [12, р. 159]. Есхатологічні очікування притаманні були також фундаменталістським рухам ХХ століття [4, с. 53].

Висока чутливість до есхатологічних пророцтв присутня і в сучасній контрсекулярній релігійності. Гострим прикладом такого світосприйняття стали есхатологічні очікування серед прихильників т. зв. "Ісламської держави". Згідно з мусульманським ученням, перед кінцем світу на території Сирії мають відбутися кровопролитні битви, важливими локаціями яких є Дамаск, а також північносирійське місто Дабік, навколо якого точилися запеклі бої восени 2016 року в межах операції "Щит Євфрату", попри несуттєве його значення з точки зору військової стратегії. Очікування найближчим часом настання апокаліптичних часів було поширеним серед близькосхідних і південноазійських мусульман і до війни з ІД. Так, опитування Pew poll у 2012 році продемонструвало, що більше 51% близькосхідних і північноафриканських мусульман очікують кінця світу найближчим часом [11, р. 29]. Сприймаючи діяльність ІД як битву "халіфа" Абу-Бакра аль-Багдаді із шиїтами, а ще більше – із Заходом, десятки тисяч мусульман вважали це ознакою наближення Судного дня, а відтак вирушали до Сирії, аби взяти участь у боротьбі правовірних із силами Зла чи, принаймні, прийняти сторону правовірних під час цих есхатологічних подій. З есхатологією пов'язані також численні відеозвернення представників ІД. Наприклад, у відео "No Respite", яке було оприлюднено 24 листопада 2015 року, військо коаліції порівнюється з військом кафірів, яке під 80 прапорами має зіткнутися з військом мусульман перед настанням Судного дня. Есхатологічні очікування поширилися також і серед шиїтів-супротивників ІД, які вбачають у цьому есхатоло-

гічному протистоянні себе тією стороною, яка буде нагороджена за боротьбу, а радикальних сунітів з ІД як ту сторону, яка має бути покарана з приходом аль-Махді, або аль-Каїма, тобто останнього шиїтського імама, який перемаже і Даджжалея, і сунітів. Такі есхатологічні очікування з обох сторін є важливим чинником, що стимулює їх брати участь у фінальній космічній битві.

Висновки. Таким чином, уже з початку ХVII століття в релігійному світогляді виникає тренд на переорієнтацію в часі. Якщо премодерна релігійність, здебільшого, була орієнтована на священне минуле – золотий вік, *illud tempus* тощо, то після початку модерної доби можна спостерігати чимдалі частіше орієнтацію екзотеричних та езотеричних релігійних світоглядних систем на майбутнє. Така орієнтація втілюється в двох основних типах – еволюційному й есхатологічному. Еволюційна орієнтація стверджує, що індивідуальна людська душа чи людство в цілому постійно розвивається в напрямку божественної досконалості. Натомість, есхатологічне бачення передрикає фінальне напруження сил та битву, внаслідок якої праведники перейдуть на вищий рівень існування. Еволюціонізм у даному випадку властивий, перш за все, езотеричним рухам та Нью-Ейдж, тоді як есхатологічні очікування притаманні фундаменталістським і контрсекулярним течіям. Разом із тим, обидві візії майбутнього незадоволені сучасним станом речей, у чому зближуються як одна з одною, так і з політичними ідеологіями модерних часів.

Список використаних джерел:

1. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – М.: "Искусство", 1972. – 320 с.
2. Кроули А. Равноденствие богов. Закон – для всех / пер. с англ. А. Блейз. – М.: Ганга, 2010. – 416 с.
3. Речь кавалера Рамзая (1737) // История масонства в документах. – М.: Ars Tectonica, 2010. – С. 262-270.
4. Різебротт М. Повернення релігії. Фундаменталізм та "Боротьба культур"; пер. з нім. Р. Мов'як. – Львів: Ахілл, 2005. – 152 с.
5. Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії (друга половина ХІХ століття – 1917 рік) / Роман Сітарчук. – Полтава: Скайтек, 2008. – 324 с.
6. Фабр д'Оливе А. Философическая история Человеческого рода или Человека, рассмотренная в социальном состоянии в своих политических и религиозных взаимоотношениях, во все эпохи и у разных народов земли. Предваренная вводной диссертацией о мотивах и предмете данного труда / Антуан Фабр д'Оливе; пер. с фр. В. Ткаченко-Гильденбрандта. – СПб.: Алетейя, 2018. – 432 с.
7. Фаликов Б. Величина качества. Оккультизм, религии Востока и искусство ХХ века / Борис Фаликов. – М.: Новое литературное обозрение, 2017. – 256 с.
8. Ханеграаф В. Западный эзотеризм. Путеводитель для запутавшихся / Воутер Я. Ханеграаф. – М.: Центр книги Рудомино, 2016. – 256 с.
9. Barbour N. Three Worlds, and the Harvest of this world. – N.Y.: Barbour, 1877. – 196 p.
10. Eliade M. The Portugal journal / Mircea Eliade; translated by Mac Linscott Ricketts. – New York: State University of New York Press, 2010. – 284 p.
11. Fromson J. ISIS: The Dubious Paradise of Apocalypse Now / James Fromson, Steven Simon // Survival. – V. 57:3. – 2015. – P. 7-56.
12. Löwith K. Meaning in history / Karl Löwith. – Chicago-London: University of Chicago Press, 1949. – 266 p.

Надішла до редколегії 07.11.18

R. Kh. Khalikov

EVOLUTIONARY AND ESCHATOLOGICAL TRENDS WITHIN THE COUNTER-SECULAR RELIGIOSITY

Premodern religiosity, both exoteric and esoteric, has been oriented in the temporal dimension to the past. The myth of the golden age and the further degradation of mankind was inherent in various forms, such as medieval Christianity, Greek philosophy and mythology, cabalistic treatises. Instead, starting from the late Renaissance one can speak of a reorientation of the religious outlook on the future. This reorientation has led to various manifestations, from evolutionism to eschatological expectations, and today is also represented within the framework of counter-secular religiosity. The reorientation of religious worldviews in the temporal dimension from the past to the future has already come to the attention of researchers, in particular, Wouter Hanegraaff considers this as one of the key features of modern esoteric consciousness. However, Hanegraaff links the transformation from the XVIII-XIX centuries, while the first signs of it have appeared in the early modern times. The purpose of this article is to demonstrate the presence of orientation on the future in esoteric and exoteric religious systems from the beginning of the XVII century, namely from the Rosicrucian manifestos and beyond. Therefore, the object of research is the modern religiousness that opposed the educational outlook from the very beginning of its existence. The subjects are both evolutionary and eschatological expectations among representatives of antimodern and counter-secular religiosity.

*Thus, from the beginning of the XVII century, in the religious worldview, there is a trend towards reorientation in time. If premodern religiosity was mostly focused on the sacred past – the golden age, *illud tempus*, etc., then after the beginning of the modern era, one can observe more often the orientation of exoteric and esoteric religious systems for the future. This orientation is embodied in two main types – evolutionary and eschatological.*

Evolutionary orientation states that the individual human soul or humanity as a whole is constantly evolving towards the divine perfection. Instead, the eschatological vision predicts the final tension of forces and the battle, as a result of which the righteous ones will move to a higher being. Evolutionism in this case is inherent, first of all, in esoteric movements and New Age, while eschatological expectations are inherent in fundamentalist and counter-secular movements. At the same time, both visions of the future are dissatisfied with the current state of Western civilization.

Keywords: modernity, counter-secular religiosity, evolutionism, eschatology.

Р. Х. Халиков

ЭВОЛЮЦИОННЫЙ И ЭСХАТОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНДЫ В КОНТРСЕКУЛЯРНОЙ РЕЛИГИОЗНОСТИ

Домодерная религиозность, как экзотерическая, так и эзотерическая, была ориентирована во временном измерении на прошлое. Миф о золотом веке и дальнейшей деградации человечества был присущ в различных формах и средневековому христианству, и греческой философии, и каббалистическим трактатам. Зато, начиная с эпохи возрождения можно говорить о переориентации религиозного мировоззрения на будущее. Эта переориентация привела к различным проявлениям, от эволюционизма до эсхатологических ожиданий, и сегодня также представлена в рамках контрсекулярной религиозности.

Ключевые слова: модерн, контрсекулярная религиозность, эволюционизм, эсхатология.